

Constitutional Traps And The Democracy Of The “Prisoners”

Desislava Valerieva, Moumita Mukherjee*, Vivek Arunachalam, Anastasios Fountis

Faculty, Berlin School of Business and Innovation, Berlin, Germany

Email Address: desislava.dimitrova@berlinsbi.com, moumita.mukherjee@berlinsbi.com,
vivek.arunachalam@berlinsbi.com, anastasios.fountis@berlinsbi.com

Резюме

Изследването анализира развитието на Българското общество след края на тоталитарния комунистически режим (1989). Статията се фокусира върху конституционни проблеми, засегнати от по-рано проведена изследователска работа. Проучването задава въпроси дали българското общество е успяло да избегне „дилемата на затворника“ след комунистическия режим и е започнало да изгражда истинска демокрация? Изследването също така поставя под въпрос до каква степен новата конституция от 1991 г. се е придържала към принципите на демокрацията? Тази работа е очертана от по-ранни изследвания, проведени в подобна област. Преходът на политическата идеология на нацията от комунизма нарушава някои от основните принципи на демокрацията и че всичко разчита на реформи в която и да е от някоя от трите основни власти. Въпросът с основния принцип на конституцията и народния суверенитет е задълбочено проучен. Съвременното състояние на България показва, че неизбежните последици от прехода са взели своето влияние и това е порочният модел, заплетен в конституцията. Това се повтаря от името на суверенната държава, за да управлява по-голямата част от хората от политическа партия или коалиции, които са или обект на корупция, или корпоративни интереси и които не следват волята на обществеността. Целта на изследването е да покаже един от проблемните моменти в процеса на изграждане на демократично общество чрез сравняване на първоначалните намерения за промяна на Конституцията и както ги определяме 32 години. Добрите цели се поставят в друго нереформирано общество, доминирано от тоталитарни рецидиви, поставената цел е компрометирана от фасадна демокрация, подчинена на интересите на политико-олигархичните кръгове, а не на суверена.

Ключови думи – Конституция; суверен; демокрация; кооперативност; корупция; корпоративни интереси; добро управление

Abstract

The study analyzes the development of Bulgarian society after the end of the totalitarian communist regime (1989). The article focuses on constitutional issues affected by previous research. The study questions if the Bulgarian society has been able to escape the ‘Prisoner's dilemma’ after the communism regime and started building a true democracy? The research also questions to what extent the new constitution from 1991 has concurred to the principles of democracy? This work is outlined from earlier research conducted in the similar area. The transition of the Nation's political ideology from communism breaks some of democracy's fundamental principles and that everything relies on reforms in any of the four major powers (Judiciary, Executives, Legislatives and Media). The issue with the main principle of the constitution and the popular sovereignty is thoroughly investigated. Bulgaria's current state indicates that the inevitable consequences of the transition has taken a toll and that is the vicious model entangled in the constitution. This is being repeated on behalf of the sovereign state to rule the majority of people from a political party or coalitions that are either a target of corruption or corporate interests and that do not follow the public's will. The aim of the research is to show one of the problematic moments in the process of building a democratic society by comparing the initial intentions to change the Constitution and as we determine them 32 years. The good goals are set in another unreformed society dominated by totalitarian relapses, the set goal is compromised by a façade democracy, subordinated to the interests of political-oligarchic circles, and not to the sovereign.

Keywords – Constitution; sovereign; democracy; cooperative; corruption; corporate interests; good governance

I. Аналитичен синтез

След началото на разпадането на комунистическата система¹ в България в края на 1989 г. преходът от тоталитаризъм към демокрация е договорен на Кръглата маса². Наред с отмяната на член 1 от тогавашната действаща Конституция³, разформироването на Шесто управление на Държавна сигурност за борба срещу идеологическата диверсия⁴, деполитизирането на армията, милицията, съдебната власт и дипломатията, разпускането на първичните партийни организации на БКП по месторабота е взето и решение за свикване на Велико Народно събрание, което да изработи и приеме нова конституция. Този български модел за установяване на нов конституционен ред се различава съществено от пътя, по който поемат други страни от бившия Източен блок след падането на Берлинската стена като Полша, Чехословакия⁵ и Унгария, където избират да се правят бързи реформи без приемането на нов основен закон. И трите посочени страни стават част от НАТО и Европейския съюз много по-рано

¹ За начало на политическите промени в България се счита датата 10 ноември 1989 г., на която Ноемврийският пленум на ЦК на БКП приема оставката на генералния секретар на комунистическата партия Тодор Живков. 78-годишният комунистически ръководител си подава оставката пред Политбюро на ЦК на БКП предния ден, 9 ноември 1989 г., в резултат на силен натиск от страна на съветското ръководство. На негово място Москва одобрява дотогавашния министър на външните работи и член на Политбюро на ЦК Петър Младенов. Съществуват редица доказателства, че политическите процеси в НРБ по това време се направляват и контролират от Кремъл не само на политическо ниво, но и чрез официалното представителство на КГБ в София.

² Кръглата маса е форум на политически консултации между представители на БКП и създадения през декември 1989 г. Съюз на демократичните сили, обединяващ различни възстановени опозиционни политически партии и новообразувани граждански организации. Кръглата маса се провежда между 4 януари 1990 и 14 май 1990 г. и на нея са договорени от управляващата комунистическа партия (от април 1990 г. преименувана на социалистическа партия) и политическата опозиция основните насоки на промени, които очертават мирния преход от тоталитаризъм към демокрация.

³ Основният закон, действащ към началото на политическите промени в България, е приет през 1971 г. и е известен като Живковската конституция, тъй като през 1971 г. той е генерален секретар на Политбюро на ЦК на БКП и министър-председател, а след приемането ѝ е избран за председател на Държавния съвет. Член 1 от конституцията гласи: „(1) Народна република България е социалистическа държава на трудещите се от града и селото начело с Работническата класа. (2) Ръководната сила в обществото и държавата е Българската комунистическа партия. (3) Българската комунистическа партия ръководи изграждането на развито социалистическо общество в Народна република България в тясно братско сътрудничество с Българския земеделски народен съюз.”

⁴ Шесто управление на ДС е създадено през 1967 г. с решение на Секретариата на ЦК на БКП, оглавяван от Тодор Живков, като основната му цел е да преследва инакомислещи и потенциални противници на БКП от различни кръгове на обществото, включително и интелигенцията.

⁵ През 1993 г. Чехословакия се разделя на две независими държави – Чешка република и Словакия.

от България и са по-напред в своето икономическо и социално развитие.

Докато изброените страни започват радикални политически, икономически и социални реформи, в България следващата близо година и половина (от пролетта на 1990 до лятото на 1991 г.) основните усилия са хвърлени в работата по създаването на нова Конституция в условията на пълна финансова неплатежоспособност на управлението на БКП/БСП, тежка икономическа криза, разруха на селското стопанство, фалити на държавни предприятия. Острото политическо противопоставяне е всекидневие, а негов връх е откритият протест на 39-те депутати от СДС, които напускат 7-то Велико Народно събрание, обявяват се против приемането на нова Конституция и в знак на несъгласие започват гладна стачка, която се подкрепя от част от българското общество чрез митинги, шестия и палаткови лагери. Основният аргумент на 39-те е, че новата Конституция ще се приеме от парламент, доминиран от бивши комунисти, което е най-малкото неморално⁶.

Въпреки политическите и обществените протести на 12 юли 1991 г. новата Конституция е приета от 7-то Велико Народно събрание. Действително с нея са прогласени въвеждането на многопартийна политическа система и политическия плурализъм, на изборното начало, разделението на властите, свободната стопанска инициатива, неприкосновеността на частната собственост, различни граждански свободи като свободата на вероизповеданията, на словото и пътуванията, свободата на местожителство в страната, свобода на сдружаването и др.

В преамбюла на Конституцията е записано, че тя се приема с решимостта да „сздадем демократична, правова и социална държава”⁷. Близо 30 години по-късно обаче, когато страната вече е член на НАТО и Европейския съюз, в част от обществото витаят сериозни съмнения, че в България е налице фасадна демокрация, че съдебната система е безсилна да въздава правосъдие, че държавата дезертира от своите конституционни социални ангажменти. Страната е затънала в корупция. Тя е на последно място по бедност в Европейския съюз, като над 1,6 милиона от 7,1 млн. население

⁶ На следващо място 39-те депутати от СДС се обявяват срещу намерението на БСП 7-то ВНС да продължи да работи без краен срок и да се трансформира в Обикновено Народно събрание без провеждането на парламентарни избори, при което бившите комунисти ще запазят доминацията си.

⁷ Конституция на Република България, обн. ДВ., бр. 56 от 13 юли 1991 г. – В: parliament.bg.

са на прага на бедността⁸. По свобода на медиите България се нарежда на незавидното 111-то място в света (след Македония и Боливия) и последно място от страните-членки на ЕС, както и от страните в Западните Балкани⁹.

Със сигурност мнозинството от скандиращите „свобода и демокрация“ български граждани на митинги по площадите на страната след края на комунизма не са си представяли демокрацията по този начин. Възможно ли е да се търси връзка между подменена жажда за промяна в началото на прехода и днешното състояние на държавата и обществото с това какво е заложено в Конституцията през 1991 г.?

Проф. Тодор Танев прави анализ на онези характерни белези, и пропуски, допуснати в процеса на изработването на основния закон от 1991 г., както и на слабостите в самата Конституция, които в годините на прехода се очертават като подводни камъни по пътя на демократизиране на българското общество. Той връща лентата назад към времето на Кръглата маса, на която присъстват по 43-ма представители на БКП и сформиралата се след 10 ноември политическа опозиция. „За да съществуват тези две групи, някой трябва да ги е излъчил. Нормално е това да са представители на народа-суверен. Всъщност нито един от 86-те участници не бе избран. Те бяха посочени. Това се случи по-рано, в края на есента на 1989 г., в резултат от серия частни разговори на четири очи между Андрей Луканов и представители на бъдещата опозиция, процес, намерил своята кулминация в създаването на СДС“¹⁰, припомня Танев. Той отбелязва, че този сценарий има корени още преди създаването на СДС и те трябва да се търсят в серията соваки на Луканов и Петър Младенов до Москва. Последователността на събитията включва именно напътствията, получени в СССР от съветското ръководство, превратът в БКП с принудителната смяна на Живков с Петър Младенов, създаването на официална опозиция и „определяне на целите и ролите – „Кръгла маса“ – Велико Народно събрание – нова Конституция“¹¹.

Ако това е така, то напълно основателен е въпросът, който проф. Танев поставя: отговаря ли съществуващата конституционна уредба на принципите на демокрацията, т.е. на натрупания колективен опит на поколенията, търсещи повече кооперативност и повече кооперативна рационалност?¹² Обикновено, когато се говори по въпроси, свързани с Конституцията, думата е на юристите¹³. „Една конституция се пише от юристи, но обикновено големите идеи в нея се подават от изтъкнатите политически умове на дадената епоха, както архитектът проектира сградата, която инженерите по-нататък изчисляват“, отбелязва проф. Танев. И припомня, че, когато през 1990-1991 г. е създавана последната конституция „в България имаше достатъчно юристи, но малцина политици и още по-малко от тях бяха носители на големи идеи“¹⁴. Според него всяка конституция е рождба на своето време и в редки случаи текстовете ѝ могат да надхвърлят историческата епоха, в която са създадени. Оттук нататък съществуват две възможности в глобално променяния се свят. Първата е да се приеме нова, модерна конституция, отговаряща на съвременните предизвикателства и втората е да се извършват отделни поправки в действащия основен закон от 1991 г. През последните 15 години, когато се засилиха дебатите за необходимост от промени в основния закон, политиките в България, независимо от тяхната различна партийна принадлежност, показват, че не са склонни към извършването на големи и смели крачки. Всички управляващи мнозинства досега са се придържали към извършването на частични поправки¹⁵. Такива са промените в Конституцията от 2003 г., прецедизиращи изискванията за несменяемост и освобождаване на магистратите в съдебната власт, намаляването на депутатския имунитет (2006), фиксиране на задълженията на Висшия съдебен съвет и условията за прекратяване на мандата на членовете му (2007). Отделно от това за изминалия повече от четвърт век от приемането на последния основен закон на страната Конституционният съд се е произнесъл над 70

⁸ През 2017 г. линията на бедност общо за страната е 351.08 лв. средномесечно на лице от домакинство. При този размер на линията под прага на бедност са били 1 665.3 хил. лица, или 23.4% от населението на страната. – В: Национален статистически институт (nsi.bg), Индикатори за бедност и социално включване през 2017 г.

⁹ Класацията на медийната свобода е на Репортери без граници (World Press Freedom Index). Посоченото място се отнася за 2018 г.

¹⁰ Танев, Тодор. Конституционни дилеми на свободните граждани. – В: сп. „Наука“, кн. 1/2003 г., стр. 40.

¹¹ Пак там.

¹² Пак там, стр. 36.

¹³ Вж. например Близнашки, Георги. Конституцията: същност, функции и върховенство. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018 г.

¹⁴ Цит. статия на Тодор Танев, стр. 36.

¹⁵ До 2018 г. са осъществени общо 6 конституционни поправки в България, като една от тях е обявена за противоконституционна, тъй като надвишава правомощията на Обикновено Народно събрание. Повечето от конституционните промени са свързани с присъединяването на страната към Европейския съюз през 2007 г.

пъти по тълкуването ѝ¹⁶. Това говори колко неясни или непрецизирани текстове съдържа действащата Конституция. Още един аргумент в полето на нейните критики.

„Неоправдани са опитите за частично изменение с оглед реализирането на особени политически интереси или за палиативен ретуш на някои пасажки, като не се променят други, нарушаващи принципите на демокрацията, ако такива съществуват“¹⁷, категоричен е Танев още през 2003 г., когато повечето от конституционните поправки в България не са още извършени. Той поставя въпроса дали конституцията от началото на промените съдържа такива нарушения или всичко опира до извършването на реформи в системата на някоя от трите основни власти? Хипотеза, която юристи и конституционалисти не обсъждат. Танев разглежда проблема с основния принцип на конституцията – народния суверинитет като дава за пример конституцията на САЩ. В нейния преамбюл без съмнение е заявено, че суверинитетът е „Ние, Народът на Съединените щати“. Тоест той е този, който „определя цялата структура на властта, при това в името на следните цели: функциониращо гражданско общество, морална справедливост, вътрешен ред, външен суверинитет, процъфтяваща икономика и политическа устойчивост“¹⁸. Тази ясно изразена конструкция не е застъпена в българската Конституция. В нейния преамбюл се казва:

*„Ние, народните представители от Седмото Велико Народно събрание, в стремежа си да изразим волята на българския народ, като обявяваме верността си към общочовешките ценности: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост; като издигаме във върховен принцип правата на личността, нейното достойнство и сигурност; като съзнаваме неотменимия си дълг да пазим националното и държавното единство на България, прогласяваме своята решимост да създадем демократична, правова и социална държава, за което приемаме тази Конституция.“*¹⁹

Централният въпрос за суверена е отложен за чл.1 от Конституцията, където е посочено, че „цялата държавна власт произтича от народа“. Дори и да се приеме, че 7-то Велико Народно събрание, което приема Конституцията има временен статут, е органът, който в най-голяма степен за времето си изразява суверена, според Танев, това влиза в спор с първия постулат на демокрацията.

И още. Докато в Конституцията на САЩ е определено ясно разграничение на властите, но по-детайлното вглеждане в българската Конституция поставя някои въпросителни. Те са обект на коментар на проф. Танев:

*„Ако народът е суверен (алинея 3), който управлява или пряко, или чрез излъчени от него органи (алинея 2), то защо този суверен не заявява още в алинея 1, че излъчва от себе си три равнопоставени власти, а „се спира“ изрично и само на една – законодателната?“*²⁰

Според него парламентарната форма на управление сама по себе си не е гаранция за никаква демократичност, ако не е изравнена или балансирана с останалите две власти (съдебна и изпълнителна). „Мотивът, че народът управлява чрез своите избраници е непълноценен. Народът избира пряко президент, съдии и т.н.; защо само едни избраници имат привилегировано положение? Също така, като институция, парламентът не е пример за носене на отговорност“, мотивира се Танев.

Има много примери от последните години, които потвърждават съмненията на Танев, изразени още през 2003 г., че парламентът може лесно да се превърне в субект на интереси, различни от народните. Такива са безпринципните коалиции или управления²¹, за които прозират корпоративни интереси²². Самият

²⁰ Цит. статия на Тодор Танев, стр. 39.

²¹ Като безпринципно коалиране може да бъде посочена т. нар. тройна коалиция съставена през 2005 г. между БСП, ДПС и НДСВ с посредничеството на президента Георги Първанов. Тази коалиция става факт, едва след като парламентът бламира предложението първоначално от лидера на БСП състав на правителство само с участието на БСП и ДПС, в което той е кандидат за премиер. Въпреки че по време на управлението на тройната коалиция (2005-2009) България е приета в Европейския съюз, този мандат ще се запомни с невъзможността на кабинета Станишев да се справи с организираната престъпност, утвърдили се множество корупционни практики като т. нар. заменки, конфликт на интереси и злоупотребата със средства от еврофондовете, което довежда до спирането на някои от тях (случаят САПАРД) и др.

²² Пример за преобладаващо корпоративни интереси в договарянето на управляваща коалиция е кабинетът Орешарски (2013-2014). Независимо, че предсрочните парламентарни избори през 2013 г. са спечелени от ГЕРБ партията на Борисов не успява да състави правителство, тъй като нито една от останалите влезли в парламента

¹⁶ Марков, Георги. Как да стигнем до ВНС и нова Конституция. – В: epicenter.bg, 26 февруари 2013 г.

¹⁷ Пак там, стр. 37.

¹⁸ Пак там, стр. 38.

¹⁹ Цит. Конституция на република България. – В: parliament.bg.

Танев още преди 15 години посочва опасностите, които са се появили на хоризонта за това парламентът да не се разпознае като изразител на интересите на народа, а да обслужва тясно партийни такива. „Като вземем предвид огромната практическа възможност за корупиране и корпоративни интереси в рамките на който и да е парламент, предпоставката за възможност на парламента да изразява особени, а и свои собствени интереси, става все по-силна“²³, пише той през 2003 г. Впечатляващото е, че Танев разпознава в корупцията и олигархията два от опасните сценарии, по които се развива управлението на страната през следващото десетилетие и половина и на което българската Конституция не може да се противопостави, защото тя възпроизвежда един и същ опорочен от партийния елит модел – от името на суверена да управлява спечелилата политическа партия или коалиция без значение на негативното влияние, което върху съответното парламентарно мнозинство оказват еволюирането на корупционните схеми и задкулисите корпоративни интереси, срещу които държавата не само е безсилна, но и те я подкопават и предизвикват разпада на основни демократични ценности, заложили в Конституцията. Танев подчертава тези ключови опасности преди лидера на ДПС Ахмед Доган открито да говори за „обръчи от фирми“²⁴ или преди да се случи грандиозния фалит на „банката на властта“ КТБ в края на управлението на кабинета Орешарски през 2014 г., който струва на българските данъкоплатци над 5 млрд. лв.

Той не пропуска и да подчертае опасността, на която сме свидетели днес, съдебната власт „да установи свой собствен кръг от интереси, подобни на корпоративните, и да

използва пролуките в държавната власт, идващи от зациклянето [политическото], за да прокара тези си интереси“.

„Проблемът е, че никое мнозинство не е имало и няма да има интерес да подмени серията от първи членове на конституции на България с един нов, който да утвърждава не на думи, а на дела народния суверинитет“²⁵, обобщава Тодор Танев.

След всичко това основателно може да се запита дали и доколко Конституцията от 1991 г. е помогнала на онова несвободно през тоталитарния период до 1989 г. общество да изгради своя демократична култура? Използвало ли е натрупания колективен опит на поколенията, за да търси съгласие и общо развитие или повтаря стари грешки в своята история?

Да, днес ние сме привидно свободни. Свободни да избираме, да пътуваме, да говорим, но определено демократичното развитие на страната е застрашено от завладяването на държавата от корупцията и олигархията, на които политическите мнозинства неизменно и без особена съпротива стават заложник на задкулисите им интереси. Конституцията не е утвърдила върховенството на закона и това се вижда с просто око в работата на уж независимата съдебна власт, която в същото време трайно се е поставила в зависимост от разяждащите корупционни практики или скритите интереси на задкулисите. Алтернативата на този вид неблагоприятно развитие на държавата може да се открие в доброто управление²⁶.

Ако използваме примера, който Тодор Танев дава с известната в политическата икономика игра на затворниците²⁷, то ще стигнем до заключението на Йон Елстър, че действителната демокрация започва едва след като се преодолее „дилемата на затворника“. Изминалите близо 30 години от края на тоталитаризма, за съжаление показват, че българското общество не е станало по-кооперативно, много бавно и трудно стига до избори, които са в негова ползва. Затова изглежда по-вероятно новата Конституцията да е писана от „затворници“, възпроизвели свой модел на „затворническа“ демокрация, която се разпростира и върху гражданите, които си мислят, че са свободни.

партии – БСП, ДПС и „Атака“ не я подкрепят. Вместо това мандат за съставяне на правителство получава втората по големина партия БСП, която се коалира с ДПС. На тях обаче не достигат гласове за кворум, който обаче е осигурен по напълно безпринципен начин от „Атака“, тъй като националистическата формация на Волен Сидеров допреди това твърди, че една от основните ѝ цели е да отстрани ДПС от властта. Управлението на кабинета Орешарски е съпроводено със сериозни и продължителни обществени протести, а върхът на тайните корпоративни интереси е фалитът на КТБ, който струва на държавата над 5 млрд. лв. След серия от критики срещу Бойко Борисов за управлението му при първия и втория кабинет „Атака“ влиза в коалиция с ГЕРБ през 2017 г. като част от състава на коалицията „Обединени патриоти“ (заедно с НФСБ и ВМРО).

²³ Цит. статия на Тодор Танев, стр. 39.

²⁴ Признанието на Ахмед Доган „Имаме си обръчи от фирми – те ни финансират, ние им помагаме“, емблематично за начина по който ДПС управлява като партия била най-продължително във властта през първите 25 години от прехода независимо, че не е печелила нито едни парламентарни избори, е направено от лидера ѝ в предаването „Шоуто на Слави“ по Би Ти Ви, през 2005 г. преди изборите за 40-то Народно събрание.

²⁵ Цит. статия на Тодор Танев, стр. 41.

²⁶ Вж. по-подробно Танев, Тодор. Доброто управление. – В: Публични политики. bg, бр. 1, март 2011 г.

²⁷ Дилемата на затворника е психологически модел на поведение (отворен тип игра), при който играчът може да спечели, може всички участници да спечелят или да загубят. Използва се в икономиката в контекста на конкуриращи се фирми.